

BAROKK ÍZLÉS IRODALMUNKBAN.

Az irodalmi ízlés kérdéseivel nemcsak a mi irodalomtörténetünk, hanem a nyugatiaké is csak elvétve foglalkozott eddig. Újabban már oly elméletet is láttunk, mely az irodalomtörténetet egyenest „ízléstörténet“-nek szeretné megtenni. Ez azonban túlzás. Az ízlés fontos tényezője és eredménye ugyan az irodalmak fejlődésének, de nem egyetlen. Többedmagával áll a tudományos érdeklődés körében, s ha eddig történetével általában keveset törődtünk, illő lesz ama többiekkel együtt feléje is odafordítanunk figyelmünket.

Minthogy valamely korszak ízlése — ez a nehezen meghatározható lelki forma — az illető korszak művészeti és irodalmi stílusán mutatkozik meg legszembetűnőbben és így tanulmányozásra is legalkalmasabban: az ízlés problémáit rendszerint a stíluséival azonosítják és helyettesítik. Pedig a stílus, ha csak fogalmát végtelenül ki nem terjesztjük, csak egyik tükrözője, mintegy kövületi képe az ízlésnek, s a művészettörténet épp azért fordíthatott reá már régóta nagyobb gondot, mert tárgyában — az ú. n. képzőművészetekben — a stílus csaknem anyagilag konkrét jegyekkel jellemzi magát. Onnan, a művészettörténetnek e részbeni fejlettebb gyakorlatából, származott át újabban az irodalomtörténet területére is a stíltörténeti érdeklődés, magával hozva az ottan használatos elnevezéseket is. Ezért szokás ma már az irodalomban is barokk, rokokó, sőt román és gót stílusról, helyesebben ízlésről szólni. E nevek használatában azonban mindenesetre elkél egy kis óvatosság a maga helyén.

Stílus, ízlés nem önálló történelmi jelenség. Kapcsolatban van az egykorú szellemi élet számos más tényezőjével, — talán valamennyivel is —, és azokkal együtt közös végső forrásokból ered. Ezért adhat s ad is ilyenmű (akár művészet-, akár irodalomtörténeti) stíl-tanulmányoknak egyre nagyobb lendületet az a nagy összefoglalásra törekvő, még most fejledező tudományág, mely „szellemtörténet“ néven már nálunk is honosodik. A barokkra vonatkozólag is megajándékozott bennünket e fiatal szaktudomány egy kitűnő munkával, mely ez ízlésfaj történelmi összefüggéseinek egész rendszerét világos látással tárja fel s az egyetemes szellemi élet egy nevezetes nagy fordulata, az ellenreformációra vezet vissza. Werner Weisbachnak e folyóiratban is ismertetett, 1921-ben megjelent könyvét értem, *A barokk mint az ellenreformáció művészete* címűt.

A barokk stílus a művészettörténetnek is mostohája volt a mult század folyamán. Maga a szó is elítélő jelentést vett fel, s barokknak már csak valami különc, kirívó, felemás összetételű jelenséget volt szokás mondani. Ma már ez a szó is kezdi visszanyerni a maga igazi és egész, történelmi értelmét s a barokk-ízlés műemlékei iránt már nálunk is megindult a szinte kegyeletos érdeklődés.

Talán nem árt felidézni az említett mű gondolatmenetét, oly vázlatosan, amint lehetséges: tájékozásul az olvasónak, s magunknak is segítségére.

Az ellenreformáció elsősorban visszatérést jelent, mint *katholicizmus*, a középkorhoz, a reformáció ellenében. Ebbeli történelmi viszonyának felel meg művészetében és költészetében egy új hős-típus, a katolikus értelemben harcias hérosz-fogalom: az „athleta Christi” — „Krisztus bajnoka” — eszménye, valamint a vallási misztikum iránt újból felébredt, mély érzéke. E kettős szellemi arculatot képviseli benne egyfelől Loyola Ignác, a jezsuita rend alapítója (1481—1556), másfelől pedig Szent Teréznek (1515—1582) látomásos miszticizmusa, mely különösen a spanyol egyházi művészetben hagyott jellemző nyomokat.

De az ellenreformáció nem csupán a reformációval állott szemben. Közte s a középkor között ott volt még a reformáción kívül, s azt részben elősegítve, a renaissance-nak pusztán esztétikai, s a szigorúbb vallási követelményekkel nem mindig számoló egyházi művészete. Jóllehet eleinte nagy purista szigorral lépett fel e profán elődje ellen az új szellem, visszaszorítania nem sikerült, s végül is felszívta belőle magába azt, amit propagandisztikus törekvéseinek javára fordíthatott. A tőle függő, őt kifejező barokk ízlésnek aztán éppen ez az árnyalata vált legközkeletűbbé, melybe a renaissance profán hagyománya is belejátszott. Így legelőbb is egy másfajta hősi eszmény: az antikizált hős típusa, állt ama másik, a „Krisztus bajnoka” mellé, s képek, szobrok és verses művek szerzői antik hősi pózban, római harcos kosztümben, pathetikus taglejtésekkel, antik építészeti és díszítő elemek keretében vonultatták fel kortársaikat. Időjártával egyre több érzelmes elem, később pedig (rokokó!) bizonyos udvari elegancia és kecsesség vegyült e hősi pózba, s a francia klasszikus tragédia hősei is voltakép e profánabb hőstípus változatai.

Másik renaissance-eredetű örökség a barokkban az erotikum, a szerelmi motívum, melyet mind a misztikus rajongáshoz, mind az antikizált hős eszményhez szívesen társítanak. Így öltözik a „Krisztus jegyese” középkori eszménye némi — ha szabad így mondani — szent érzékiesség színébe, bár a szent, a vallási tárgy nem egyszer csak leplező ürügy az erotikumnak, mely pl. a „bűnbánó Magdolna” témáját oly nagy kedveltségre juttatta a barokk művészetben, s mely a költészetben is nem egyszer (Marino!) profán érzékiességgel fogta fel a szent tárgyat. Így válik másfelől az antikizált hőstípus nemcsak egy antik istennek, Marsnak, hanem egy másiknak, Venusnak is: vitézségnek és szerelemnek együttes kegyeltjévé a kor némely epikus műveiben. S érzéki emóciók keresésével is összefügg a borzalmasnak, a kegyetlennek, a fájdalmasnak az a kultusza, másfelől pedig a csúfnak, az ellenszenvesnek az a keresése, az a sir-, halott- és rothadás-romantika, mely a barokk ízlésnek bizonyos extrém változatát jellemzi. Mondom: érzéki emóciók keresésével is, de — legalább a fájdalmasnak a kultusza, nem csupán azzal, hanem a vértanúk kínjainak teljes átérzésére, a részletező ábrázolás által egész borzalmában újra átélésére való törekvéssel is, mit maga Loyola Ignác gyakorolt is, ajánlott is.

E szemelvényes vázlat elegendő lesz a mi céljainkra.

Eddig jóformán Riedl Frigyes volt az egyedüli, ki irodalmunkban rámutatott a barokk ízlés nyomaira, bár magát a dolgot, mit e szó jelent,

mások is (így a Zrinyiászról szólva Beöthy Zsolt, Négyesy László) híven jellemezték. *A magyar irodalom főirányai* (1893) c., közkézen forgó tömör tanulmányában csak rövidesen, később, 1908-ban, egy egyetemi előadásában, mely irodalmunk történetét Zrínyi halálától Bessenyei felléptéig ölelte fel, részletesebben foglalkozott Gyöngyösi költészetének barokk jellegével. Csak az a csodálatos, hogy a közkézen forgó irodalomtörténeti kézikönyvek Riedl alapos fejtegetései után is éppúgy hallgatnak a barokk ízlésről, mint azelőtt.

Bár Riedl a barokkot főképp az abszolút királyi hatalom függvényeként tárgyalja s az ellenreformáció szellemével való genetikus összefüggését alig érinti, megállapításai, legalább Gyöngyösire nézve, annyira tisztázták a kérdés lényegét, hogy most már fel van szabadítva az út a probléma-kör további kiterjesztéséhez.

Látnivaló, hogy ennek az ízlésfajnak is, mint mindeniknek, többféle változata van. E változatok némelyike közelebb marad végső, lelki gyökereihez (a barokk esetében a nagy, a harcias és diadalmas katolikus hithez), mint a többi, mely más és részben heterogén forrásokból (a renaissance profán művészetéből) is szívott magába táplálatot. Forrásközelség, tisztaság, nagystíluság amaz előbbieik tulajdona, s irodalmunkban e nagyarányú, e monumentális barokkot képviseli Pázmány Péter, a nagy prózaíró, meg Zrínyi Miklós, a nagy éposz-költő.

Mint minden ízlés-kezdemény, ez is egy ellenálló, vagy csak kivételként engedékeny hagyománnyal, régi megszokással találta magát szemközt, s a fejlődés problémája ezúttal is az lett, vajjon az új megtalálja-e legott azt a szerencsés formát, melyben a régít törés és szakítás nélkül folytathatja és válthatja fel, vagy pedig minden átmenet és engedmény nélkül, mintegy erőszakosan robban bele a réginek, a hagyományosnak kellő közepébe.

A két hatalmas egyéniség közül Pázmány lett a szerencsésebbik e tekintetben. Ő mintegy eleve megoldhatta a fejlődés problémáját, s törés és szakadás nélkül végrehajthatta az elavult és a kezdődő korszerűség összeolvastását.

E szerencsés folyamat az irodalmi élet oly területein mehet végbe legelőbb, melyek a zökkenést és megszakítást nem tűrő gyakorlati étellel érintkeznek, annak a szervei, annak követelményeivel számolnak. Ily terület volt a Pázmány Péteré: a hitélete: az ellenreformáció legsajátosabb és gyakorlatibb harctere. Az ő stílusában benne van az ellenreformáció cselekvő részesének harcias egyénisége a maga egész energikus és szenvedélyes nagyarányúságában: hadintéző, higgadt, erős értelmével és szenvedélyesen támadó magatartásával, propagandisztikus katolicizmusával. Innen sokszor nagyarányú és nagyanyagú körmondatai, melyeket világos rend és hatalmas energia jellemez: a mellérendelések világos, áttekinthető architektúrája, — de egyszersmind ezek halmozásának nagy biztosságot és céltudatot jelentő, buzogó erélye. S e „nagystílus“ barokk-ízlésben nincsenek is meg az ízlésfaj némely belső ellentétei, kinövései, vagy szertelenségei; sem amelyek a különös egyéniségből, sem amelyek a sekélyes divatszertelenségből szoktak származni. Egyénisége: tipikus képviselője a hitvitázónak; az ízlésfaj pedig természetes formája az ő nagy meggyőződésének, nem

divat, nem keresett artisztikum, hanem lélek. Kirívó barokk-elem csak egy tűnik fel nála (mint az ellenreformáció sok más jelesénél): drasztikus népiesség (profánság) mint célszerű kifejező eszköz (rhetorikum) a tulajdonképeni végcél, a hitbéli meggyőzés szolgálatában. De e tekintetben korántsem megy annyira, mint némely kor- és rendtársa, kivált a németknél.

De célszerű lesz talán példán is bemutatni Pázmány stílusának legalább egyik, de igen jellemző tulajdonságát: minden körülmények közt, még körmondatos halmozásaiban is világos, egyszerű rendjét. Mert ő kitűnő logikus fő; világos, erős, józan ész vezérli kifejezését is, biztosan megvonva számára a követendő medret. Mindaz, ami e hatalmas férfiúban szenvedély, és egyáltalán érzelmi energia, csak e logikus vezetés nyomán tör ki s buzogja ki magát. Már akkor nem árthat a gondolat rendjének, csak zúgóbbá teszi; nem hibázhatja már el a vágást, csak érzékenyebben sujthat. A nyelvet pedig színessé, fordulatossá pezsdíti. Csfondáros, olykor akár illetlen képekkel, találó közmondásokkal, anekdotákkal figurázza ki ellenfele érvét, s teszi kézzelfoghatóvá logikátlanságát. Biztossága tudatában olykor egyenest kötekedővé lesz. Bátran változtatja attitude-jét is: hol ehhez, hol ahhoz, — most a protestánsokhoz, majd Hunniushoz, majd meg Magyarinhoz fordul; bizonyít, kérdez, felkiált, felel és tagad, párbeszédet rögtönöz; elemi, csaknem népies eszközökkel pathetikusan fokoz: — változatos, irónikus és drámai, — de logikus gondolatmenete mind e szenvedélyes pezsgés és buzogás ellenére sértetlen és világos marad.

Egy példát (Magyarinak adott feleletéből) amaz elemi párbeszédes formájú páthosra:

„Mit mondanál, ha én is, más, harmad is ezent (= ugyanezt) tulajdonítaná magának? (T. i. hogy csak ő magyarázza helyesen a szentírást.) Forgatod az Szent Írást? Én is. Könyörgesz Istennek, hogy világosító Szent Lelket adjon? Én is. Kívánod lelked üdvösségét? Én is. Te magyarázod az Szent Írást? Én is. Honnan tudjam, mellyikünk magyarázza jobban, igazban?“

Az az egyre erélyesebben lecsapó *én is* a lelke ennek a kis remeknek. De amint e szenvedélyes elem itt egy igen egyszerű képletben helyezkedik el, korántsem zavarva, sőt fokozottan megvilágítva a gondolat ép alakját: éppoly zavartalanul érvényesül Pázmány világos rendje a nagyobb hullámváltású körmondatokban is. Lássunk ízelítőt ebből is, hogy a barokk stíl későbbi változatait hozzámérhessük ehhez a nagyanyagú, de világos renchez, mely — ha él is alárendelő, mondatot mondatba öltő formulákkal — mégis elsősorban a mindig könnyebben követhető mellérendelések, párhuzamos halmozások duzzasztó rendszerét követi:

„Azt mondod (ez is Magyarinak szól), és igazán is mondod, hogy Magyarország ötszáz esztendeig erős és az törököknek rettenetes ország volt, mellybe sok jó fejedelmek voltak, úgy mint Hunyadi János és Mátyás király, etc., kik által Isten fel akarta emelni az mi nemzetségünket. Ez ha így vagyon, Magyar uram: ha az magyar nemzetséget Isten ez előtt szerette, óltalmazta és felmagasztalta; ha dicsőségbe, bőségbe, békességbe tartotta mind addig, míg az mi hitünkön és vallásunkon volt; ha akkor kezdett romlani és pusztulni, mikor az ti új tudományok támada: hogy mered azt mondani, hogy az mi vallásunk oka ez romlásnak? Hogy mered

azt tanítani, hogy eddig is elveszett volna az ország, ha az ti tudománytok nem tartotta volna!”

A *ha*, meg a *hogy mered* párhuzamos halmozása, valamint egyes mondatain belül is a rokonértelmű szók szaporítása: mindezek a mellérendelésnek logikailag egyszerű, világos és könnyen követhető képletei. De e logikus meder egyre tágul, mélyül, s benne minden újabb hullám harsogóbban, szenvedélyesebben, végcélját egyre közelebről üdvözölve zúgatja a meggyőződés szenvedélyes szavát.

Hadd maradjak, mielőtt a nagy Zrínyire térnék át, egyelőre a prózaíróknál. Fordítok egy nagyot, s a Pázmány-féle, — ihletet, lelket és energiát, észet, hitet és erőt kifejező, ép körmondatosság után bemutatom annak lélektelen, éltető forrásától elszakadott, merő izlésbeli jelenséggé ürrült paródiáját — mert csaknem paródiaként hat —: a barokk cikornyát. A nagystílusban önként kiképződött és lelkiséget kifejező formai jegyeket e kisszerű változat pusztán artisztikumként, tetszetős mivoltukért kapja fel, mímeli, szállítja alá közkeletűvé, egyoldalú túlzásaival elfajulását is előkészítve. Az ú. n. marinizmus mindenestől ily kinövésnek — a legnépszerűbbek egyikének — tetszik, s belőle sok átment a német gáláns költészetbe is, míg a miénkbe, az Ámade Lászlóéba, a csakugyan keresettül cifra strófákon kívül szinte semmi. A XVII—XVIII. századbeli magyar prózában azonban hódít a barokk cikornya: a körmondat önmagáért való kedvelése, a tudákos jelzőhalmozás, a hosszúlélegzetű és ágabogai közt az értelmet eltévesztő, kacskaringós, körmönfont mondatszövecs. Ez az, amit Beöthy Zsolt „curialis stílusnak” nevezett. Kiképzésébe nálunk a magyarul levelező „török deákok” virágos stílusa is belejátszhatott, kikről Takáts Sándor írt érdekes lapokat. Ott kúszik-tekereg ez a barokk szederinda a hitvitázók dörgedelmeiben, ott még a könyveimékben is; maradványai feltűnnek még a XVIII. század újulást kereső végső tizedeiben is, de már akkor az irodalmi műveletlenség bélyegét viselik magukon. S aligha tévedek, ha ugyanennek látom egyik kései, s még ma is élő leszármazottját a tréfásan úgynevezett „szizmadia-stílus”-ban.

Íme néhány sor ebből a változathból is, Rimay Jánostól, Pázmány kortársától:

„Az elmúlt s haladott fölső seculumot Christus Urunk születésének ezer négy száz elmúlt esztendőök után az teljes ötödik század esztendőnek fordulatját minden mesterségnek és tudományoknak elől való haladással, ékesen való viragoztatással s gyönyörűségesen való gyümölcsöztetéssel is megékesítettett lött légyen csudálatos kegyességébül még az Ur Isten, a ki csak rövideden való okoskodó iteletiből vagy elmékedésébül, kelleti képen nem értheti, nem alítom, hogy bővséges elmékedésével rövideden is érthesse az s hogy az külső kézi mesterséges sok munkáknak, külömb-külobmb-új találmanó (=találmányú) ékes formáirul itt bár semmit ne szöjljön neki is és az régi időkbéli munkákkal azokat pályára ne vegyük is.”

Ez már a cikornyának, a körmondatosságnak önmagáért való, tudákos kedvelése. Bele is fullad az értelem már az első lélegzetvétellel.

Szintén e szélsőséget képviseli most következő idézetünk. Aki megpróbálja ezt hangosan pontig olvasni, szívdobogást kaphat bele. Nem is fennhangon való, nem is élő beszéd az, mint a Pázmányé, melynek még nyomtatott, néma jelei is önkénytelenül szóba, ajakra kívánnak röpülni,

hogy felszabaduljanak, újra feltámadjanak, — hanem irodalmi mesterkedés, izlésbeli szeszély és különtség. Gyöngyösi azonban, kinek *Murányi Vénusza* ajánlásából csalom elő ezt a tengeri kígyót, fegyelmezett mester, s Rimayval ellentétben mindvégig érthető.

„Kegyelmes Uram! s Kegyelmes Asszonyom! Az Murányi dolgokban való Nagyságtok nagy cselekedetihez hasonlót nem sokat esmértek az hajdani esztendőök is, mellynek jollehet még most dicsiretes emlékezete másképpen is eleven sokaknál: mindazonáltal, mivelhogy nincsen semmi oly nagy emlékezető cselekedet, az mellyet, halgatásban vévén, meg ne fojtson üdövel az feledékenség; hogy azért azon Nagyságtok örök emlékezet érdemlő cselekedete is az mostani azont viselő (= azt őrző) nyelveknek szava elállásával, megnémulást vévén, jövendőben az feledékenségtől örökös hallgatás alá ne vettessék, sőt inkább mint Phaenix porából Nagyságtok rothadandó teste koporsójából is életre kellyen: igyekeztem azt lassu elmémnek érkezése szerént ezen együgyü Historiámnak Magyar versekbül fűzött tollaival úgy szárnyaznom, hogy ha Didónak Aeneas szeretetiért, Párisnak Helenáért, Pyramusért Thisbének, másoknak másokért való dolgait, sirban szállások után, sok száz esztendőekkel éltetik az Krónikák: azon Nagyságtok egymás kedvéért való cselekedete is, az következő üdőnek messze levő határirra repülvén, ottan is hiresüllyön, ösmérettessék, terjedjen, s élyen örökké, annak emlékezete viselő Historiámnak elevenítése által.“

Pont! De ekkorára már kifáradt a tüdő, ha ezt a hosszú mondatot egy szuszra kimondta. Pedig a pont nem is igazi még: csak írásjel, csak látszat, melyet meghazudtol a folytatás: „*Mellynek* magos voltát, *jollehet*... ugy... az mint..., mindazonáltal... mivel hogy... pedig... hogy... s mivel hogy... de... mert... mely ha... mindazonáltal, mint-hogy... nem úgy... mint“ — míg végül e mondatóriásnak meg nem adja a kegyelemdőfést a költő aláírása: „Nagyságtoknak leg kisebbik szolgálja Gyöngyösi István.“

Pázmány Péternek, szerencsés körülmények egybejátszása s kiváló egyéni rátermettség folytán sikerült, mint láttuk, legott oly formában kezdeményeznie a próza-stíl barokkját, minőt máskülönbben csak az idő, réginek és újnak hosszas surlódása szokott eredményezni. Nagy stílusnak mondtuk a barokknak e Pázmány Péteri változatát, mert hitbéli tövéről közvetlenül nőtt ki, s heterogén keveredéstől menten mindenestől az új lelkiség hatalmas, teljes értékű kifejezése volt. Tipikusnak is minősíthetnők, mert nincs benne semmi kirívóan egyéni, s mert épp ezért alkalmas arra, hogy formáit írók és olvasók azon egész csoportja, típusa, magáévá tegye, mely lelkiségben vele rokonnak érezi magát.

A nagy stílusnak azonban, a komoly, teljes ihletűnek, van e tipikusan, e könnyen elterjedhetőn kívül egy másik, merevül egyéni változata is: a Zrínyi Miklósé. Műfaja, az eposz, nem áll oly közvetlen kapcsolatban a gyakorlati étellel, mint Pázmány Péter térítő, vitázó, hitvédő és prédikátori műve. Ő a költészet független birodalmában szabadon átengedheti s engedti is magát egyéni ihlete nagy akaratának. A korváltás ellentéteit nem békíti ki a kollektivitást is kielégíthető módon, hanem átmenet nélkül, szabad, geniális erőszakkal együvé gyúrja, úgy amint a maga többszerű, gazdag lelkében azt eleve meg tudta tenni. A XVI. századi primitív verses elbeszé-

lését, a historiás éneket, a nemzetközi éposz-műfaj fenséges ihletébe ragadja és röpíti fel; a historiás ének magyar végbeli vitéz- és várkapitány-típusába nagy erővel beleihli a barokk izlés hitvalló, vértanu hérosz-eszményét; tárgyát, Szigetvár veszedelmét pedig, e nemzeti, e profán történeti eseményt, minden realiztikus részleteivel egyetemben a szent-tisztelet hitfenségébe, az istenséggel érintkezés misztikumába emeli fel. Ily ihletett erőszakot nem látott még odáig a magyar költészet, s azóta sem sokat. Időbe is telt, jó százötven esztendőbe, míg költői elismertetése oly általánossá válhatott, amily rendkívüli módon merész és egyéni volt a kezdemény.

Mintái általában a klasszikus époszok voltak, de közelebről és ihletét is meghatározólag a Tasso-féle barokk-éposz, mely a csodás elemet a keresztyén Isten-hitből meríti (bár az antikből is vegyít bele) s az epikus hőst a keresztyénség hőseként, Krisztus bajnokaként mutatja be.

Költőnk szigeti vértanuja, a nagy „bán“, szintén a keresztyénség hőse, s egész műve szintén a katolicizmus szellemében fogantatott; de Krisztus e bajnoka, mikor a pogány hatalmát megtöri, közvetlenül Magyarországnak tesz szolgálatot; s az ellenreformáció e vitéz-eszménye nem a reformáció ellen van kiélezve, hanem igenis egyrészt a közös pogány ellenség-, másrészt általában a magyar romlottság, hitelenség és többhitűség ellen. Másfelől hősében a maga legegységibb élet-eszményét testesítette meg a mi nagy költőnk s az alak nagyszerűbb kiképzésébe nála nemesak a műfaji kötelezettség játszhatott bele, hanem az ős-tisztelet is, a leszármazási áhítat.*

Mind e különbségek megannyi erények magyar szempontból; részben pedig — mint az utóbb említettek — szubjektív, s a műalkotás költői értékét eleve is fokozó ihlető tényezők. S mégsem kapta fel remekművét az egykorú közönség, pedig még a megszokott historiás éneknek is számos maradványát meglelhette volna benne. Azt kell hinnünk, nem költői mélyége és belsőleg értékes volta (mit kortársai nem tudtak volna méltányolni) lett főbb oka korabeli sikertelenségének, hanem sokkal inkább műfajbeli hozománya, melyre a magyar izlés nem volt előkészítve. Sem historiás ének az a megszokott modorban, sem éposz abban a formában, melyet a latin tanultságúnak méltányolni tudtak volna, hanem *barokk éposz*, a heroikus katolicizmus teljesen újszerű ihletében fogantatva. A hitben, a csodás elemének is alapul szolgáló élő hitben, egyezhetett vele a hívő kortárs; ugyane harcok katolicizmus energiája, lenyűgözhetette már a megelőző nemzedéket is Pázmány hatalmas szavával; a maga eredeti termőföldjén, a hit világában, e szellem már otthonossá válhatott, de teljességgel szokatlan és előzménytelen volt egy világi tárgy költői koncepciója alapjául, ihlető alapézéséül megtéve. Nem azt értem, amire egy helyt Toldy Ferenc céloz, hogy u. i. még akkor nem volt nálunk a katolicizmus oly túlnyomó, hogy felekezeti idegenkedés is bele ne játszhatott volna a költemény megítélésébe és fogadtatásába. Értem pusztán a tényt, hogy Zrínyi egy, az addigi köztudat szerint nemzeti hőst, bár e jellegéből ki nem

* A Zrínyiásznak, mint katolikus éposznak, közelebbi értelmezésére, mihez Bőöthy Zsolt jelölte ki az egyedül helyes utat, — valamint az „alap-eszméje“ körül forgott viták tisztázására itt nem térve ki, Négyesy László kitűnő Zrínyi-kiadására utalom az olvasót (a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára XIV. 1. kötet. Gróf Zrínyi Miklós művei, Budapest, 1914), melynek bevezetése más szempontokból is igen tanulságos.

vetköztetve, hitvallónak, szentnek, vértanunak fog fel, s hogy ihletformáját e felfogás szabja meg. Hogy époszának csodás eleme, az isteni beavatkozás, korántsem műfaji sablonos kellék, hanem a katolikus új herosz-eszmény szükségképeni velejárója, azt a költemény minden ismerője megállapíthatja. Kivált utolsó éneke oly világosan vallja ezt, hogy elég lesz egy-két idézetre szorítkoznom. Mikor a szigeti hős megtette előkészületeit az utolsó harcra, melyről tudja, hogy benne vitézeivel együtt vértanuhalált fog halni, segítségére angyali légiót küld az Úr, s a „halhatatlan sereg“ vezére, Gábiel arkangyal, kezében palmaággal és koszorúval jelenvén meg a hős hajlékában, így szólítja meg őt:

Ó, seregek urának kedves szolgája,
Egész keresztyénségnek vitéz virágja!
Te voltál Jézusnak megszentelt hadnagya:
Ihon az Istennek az ő koronája!

„Egész keresztyénségnek vitéz virágja“, „Jézusnak megszentelt hadnagya“: ez magyarul, még pedig a magyar katonai életnek már akkor is hagyományos műszavaival kifejezve, megható szépséggel magyarítva, az „athleta Christi“ herosz-eszménye.

A halál pedig, a harctéri halál, mely neki és vitézeinek osztályrészül jut, mi más itt, mint az époszok szokásos csatajeleneteiben, sőt mennyire más, mint magának Zrínyinek e költeményében a korábbi csataképek véres végjelenetei! A szigeti hős így biztatja vitézeit az utolsó pillanatokban:

Eddig éltünk vitézek, tisztességéért
Annak, ki körösztfán halt szabadságunkért:
Ma meghaljunk örömet, és jó hírünkért
Vitézül meghaljunk azért mindezekért.

Ahon nyitva látom Istennek országát,
Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát!
Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
Rothatatlan ágbul tart nekünk koronát.

A megdicsőülés extázisa, a vértanú boldog látomása ez, jutalma, még életében, azért a rendíthetetlen hitért, mellyel pályáját végigharcolta. S szokatlan tünemény! — míg Zrínyi csataképei rendszerint mesterileg realiztikus, gyakran fájdalmasan nyers szemléletek, jajgatás, ordítás, együtt gomolygó füst és por izgalmas látványai, — most e végső harcnál

Mindennyi között is *egy jajgatás nincsen*,
Mert nagy vigassággal s örömmel hal minden,
Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben
Bocsátják lölköket Isten eleiben.

Megszűnt a harci kavarodás, melyben karddal ember ember ellen küzdött; a szigeti sereget, mint nem ellenkező, vértanúságát örömmel váró, ártatlan, szent nyájat, körülvette számtalan török, s

Messzirül jancsárság lüvik vitézeket.

Jancsár-golyóbis veti földre a szigeti hőst is:

Angyali legio ott azonnal leszáll,
Dícsérik az Istent hangos muzsikával.
Gábrriel, bán lelkét két tized magával,
Földrül felemeli gyönyörű szárnyával.

És minden angyal visz magával egy lelket,
Isten eleiben így viszik ezeket.
Egész angyali kar szép muzsikát kezdett,
És nékem meghagyák, szómnak tegyek véget.

Zrínyi remeke a lángelme egyéni ténye volt: váratlan és elszigetelt kiemelkedés a fejlődés átlagából. Következménye: elszigetelt magány, nemzedékeken át, a közönséggel szemben.

S a nagy hit őszintesége, mi e hatalmas koncepciót szülte, mily közvetlenül, mily szép és személyes melegséggel sugárzik elő a költemény könyörgő záradékából:

Vitézek Istene! ime az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Vére hullásával nagy bötüket formált.
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véérért vedd kedvedben fiát.

Az ő „professiója avagy mestersége“ — mint maga mondja — „nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál“. E professiója, az ő nagy, nemzeti hivatása teljesítéséhez kéri itt, őse vértanú-érdeméért, a „Vitézek Istenének“ kegyelmét az, kinél nagyobb hittel, több lélekkel, készületebb értelemmel és lenyűgözőbb férfiasággal kevesen teljesítettek ily hivatást a viszontagságos magyar ezer év alatt.

*

Megint másfajta barokk a Gyöngyösi Istváné.

„Zrínyi úgyszólván szakít a multtal, a magyar költészet multjával; a verses históriáktól egy hatalmas ugrással az epopoeia csúcsára szökik, a ritmus megszokott kellemét a gondolat merész fönsége váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok. Gyöngyösi magába szedi a hagyományt, vérvé teszi, áthasonítja; az egykorú olvasó feltalálja benne mindazt, ami elődeiben tetszik, és még valamit, mely a költő egyéni sajátja; régít és újat: a hűséget ahhoz, a szabadságot ebben... Zrínyi megelőzte korát, de nem hatott rá; Gyöngyösi megtalálta a magáét és előbbvitte.“

Arany János tehát, kitől e sorok valók, Gyöngyösi népszerűségének egyik okát abban látja, hogy nem távolodott el oly messzire a magyar költészet addigi hagyományaitól. S ez tökéletesen igaz is. Műfaja jelentékeny módosulásokat tüntet ugyan fel a korábbi históriás énekhez képest, de azok korántsem oly mélyen a szervezetbe vágók, mint Zrínyiéi; inkább csak járulékok, ékítmények. Egykorú, s *látszólag* országos, politikai érdekű tárgyat vesz fel ő is, mint ama verses históriák többnyire; történeti hűségre, hiteles értesítésre *látszik* törekedni ő is, mint amazok. Ahhoz pedig, amiben tárgyilag tőlük különbözik, hogy t. i. az ő története (Murány megvétele) bár országos érdekűnek van megítélve, voltaképp egy szerelmes pár magántörténete: szerelmi tárgyú „széphistóriák“ — részben renaissance-forrásúak! — már szintén előkészítették a talajt.

Ez óvatos, és korántsem lényegbeli „újításon“ kívül azonban kétség-telen, hogy népszerűségét különösen ízlésbeli jellegének köszönheti.

Ez ugyanis azzal a barokk-változattal azonos, mely mint mondtuk, ez ízlésfajnak nem közvetlen, nem tövén-termett, hanem csak beléje oltott sarja, s melyben a tiszta barokktól visszaszorítani megkísérlett profán, renaissance-hagyományok: az antikizált hős-típus és az erotikum kultusza küzdöttek ki létjogot maguknak. A hitnek, nem a vallásosnak, de csak a költőinek is, mely fikcióját komolyan veszi, kevés köze van már ehhez.

A deákos tanultságú magyar közönségnek nem volt újdonság a római rekvizitum, sőt használatában örömmel ismerte fel a költő „tudós“ voltát, ami pedig az akkori felfogás szerint elengedhetetlen belépti jegy a „litteratura“ esarnokába. De, jól tudjuk, épp ez a felfogás szorította ki (mert a tudós jelleget elsősorban teológiai értelemben vette) a szerelmi költészetet az irodalmi nyilvánosságból. Azt hinnők hát, hogy kitiltja Gyöngyösi szerelmes hőseit is onnan. Nem! E közfelfogás éppoly naivul áltatta magát a tudós jellegnek, a latinos tanultságnak fő-fő irodalmi értékével, amely ösztönszerű tapintattal fordította kifelé és csaknem fitogtatta koncepciójának ezt az oldalát a derék Gyöngyösi. S a tanult közönség örömet ment ily szép tanultság karjain — nem: lépre, hanem a lépes mézre, a regényes szerelmi történet mézére. A tudós antik lepel alatt szabadon járt-kelt az egyébként tilalmas erotikum, s mennél tiltottabb volt a maga meztelenségében, annál nagyobb szomjúságot lett most hivatva oltogatni.

„Írtam szerelemről is, mondja Zrínyi a maga époszáról, de csendessen; nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott: osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel.“ *Szerelem és vitézség* (de úgy, hogy ez utóbbi csak menlivel legyen az elsőhöz); *Venus és Mars* (de úgy, hogy a regény intézésében a hadisten csak utána kullogjon a szerelem istennőjének); *erotikum és antikizált hős* (de úgy, hogy emez csak tudós ürügye legyen amannak): e kettős eszmény, minek Zrínyi csak epizód-súlyt engedett, s mi nála csakugyan nem volt „egyenetlen“: lett kizárólagos költői célja a Murányi Vénusz írójának.

Ez ürügyes kettősség (mire a latin duplicitas szó csaknem jobban talál) a költemény fogantatásától kezdve kiviteléig, az alkotás minden mozzanatában elárulja, hogy itt többé nem komoly hittel, hanem poétai tanultsággal és szórakoztató, kiválóan ügyes játékkal van dolgunk.

Egy — Szécsi Mária részéről örökségmentő, Wesselényi részéről vagyonszerző cselt udvaronei poétizálással regényes, anekdotikus szerelmi történetnek tesz meg; — egy magánkaland számba menő szerelmi történetet országos, politikai és történeti érdekűnek tüntet fel; — élő kortársakat, kiknek szolgálatában állt, antik istenvilággal érintkeztet, Venus és Mars kegyeltjeinek, eszközeinek mutat be; — hiteles történetet mond, de mitológiai fikciókkal mozgattatja a cselekményt; — istenekkel intézteti az emberek sorsát, de maga megmondja, hogy azok csak allegoriáknak képzelendők; — hősi látszatot keres, de semmi hősi cselekedetet nem végeztet a kaland részeseivel, legfeljebb a veszély lehetőségét villantja meg olykor; — antik mintára tervezi őket, de csak párhuzamok, hasonlatok, megnevezések sallangjait aggatja rájuk a római költészet ruhatárából.

Csupa felemáság, belső ellenkezés, duplicitas, discrepantia, kontraszt: látszat és voltaképeni szándék között, csodás (költői) elem és valóság —, mez és jellem között. S e felemáság leplezetlen; semmi kísérlet valamelyes

egybeolvasztására. Úgy kell hinnünk, tetszik a költőnek e másítva tükröző játék, mely a való mellé vagy elé látszatot tol, s minden alkalmi szemlélethez valamely antik hasonmást társít. Merő „mintha“-költészet: mintha nem anyagi érdek, hanem a szerelem-, mintha nem a szerelem, hanem országos érdek-, mintha nem is ez, hanem Vénus és Mars mozgatnák az egészet, s mintha nem is Wesselényi és Szécsi Mária, hanem Páris és Heléna mozognának szemünk előtt s mintha Gyöngyösi csak egy magyarul is jól verselő Ovidius lenne. Allegorikus koncepció, allegorikus kétszemponúság; asszociatív képzelet, mely féllábával a jelen életen, a másikkal az antik költészet polcain áll, de se nem igazi mai, se nem igazi antik. Egy „átlagos“, egy népszerű barokk ízlés jelenségei ezek a profán némben. Belső hit nélküli szórakozó játék egy csodált régi költészet hagyatékával.

Ugyanez allegorizáló társítás a kompozícióban, a közlés rendjében is. Halad ugyan renddel — históriás ének módjára — az események egymásutánjában. De minden lépésénél eszébe jut valami hasonló az antiquitásból, egy „fabula“, egy allegoria, s azt legott elmondja, vagy hősével mondatja el, úgy, hogy az előadás rendjén is szakadatlan a tükröző váltakozás, a felemás anyag cserélgetése, a barokk össze nem illés, a barokk kétféleség. E „betétek“ is, melyeknek maga a főtárgy csupán ürügyül szolgál, többnyire szerelmi tárgyúak.

A műalkotás minden fázisában ott van a szándékosan felemásnak meghagyott, mert úgy tetsző kétféleség végső elve, mely egy való elemet s egy poétikust akként ragaszt össze, hogy amaz ennek csak ürügye, s nem organizmusa. A költészet itt nem beleolvadás a valóságba, hanem csak vele „társalkodó“ tanultság. A társított elem csaknem kizárólag antik poétikai, a valóság pedig, melyre ráaggatódik, csak mint szerelmi motívum érdekli a költőt. Antik poétai elemekkel felszallangozott modern vitézi erotikum: ez volna az igazi meghatározása. Elsősorban erotikum; minden egyéb csak ürügy és járulék. S költőileg igazán szépet és értékeset ezen a ponton ad. Érti a szerelmi érzés általános lélektanát s kiváló a női szépség gyöngéd ábrázolásában; e téren testi-lelki szemlélete eleven, a szerelmes beszéd modulatióiban pedig páratlanul kedves, hajlékony és gazdag.

Említett uralkodó jellege, az u. i., hogy ékítményes, járulék-elemekhez igazítja a lényegét, verselése és költői nyelve viszonyában is megtetszik. Tudjuk: kitűnő verselő, s a magyar költői nyelvnek egyik felejthetetlen kiképzője Gyöngyösi. Mégis oly sok nála a rímhez és szótagszámhoz szabott mondat, a normálistól a mesterkélthez oly gyakori az elhajlás, annyi a fölösleg, a kacskaringós körülményeskedés, a belső ok nélküli kép- és szóhasználat, az erőltetett viszonyítás, a henye variatio és cifra körülírás, hogy e „barokk“ külsőségek íze erősen átjárja, s egyénileg meghatározza stílusát.

Hasonló természetűek többi regényes elbeszélései is, a *Csalárd Cupido*-ban pedig az „ürügyes erotikum“ barokkjának, csaknem azt mondhatni, klasszikus példáját írta meg.

Méltatlanság volna Gyöngyösi költői nyelvét csak a jelzett barokk félszepségek szempontjából ítélni meg. Ezúttal azonban lehetetlen kitérnünk egy-két ily példa idézése elől. Az olvasó tudni fogja már, hogy ezek nem főtulajdonságát jellemzik Gyöngyösi versbeli nyelvezetének, de nem is

annyira kivételesek, hogy költői stílusának az ízet barokkosan ne befolyásolják.

Az első sor végső szava megszabja az egész strófa rímeit, s ezekhez kíván megfelelő mondat szerkezetet. Így válik a kifejezés természetellenessé pl. a következő strófában, mely a rím kedvéért kénytelen a *lajtorja* szót mintegy megszemélyesíteni:

Mert nehéz szert tenni olyan lajtorjára,
Melly tizenkét ölig nyújtózzon hosszára,
S úgy bocsátkozhasson az falok allyára,
Hogy az alattlévőt hozza az bástyára.

„Nehéz 12 öl hosszú lajtorjára szert tenni, mely leér a fal tövéig, s melyen az alatt lévő feljőhet a bástyára“: tessék összevetni e természetes szerkesztést a versbelivel.

Magyarázat nélkül is kitetszik a körülírás mesterkelt (rímhez, szótag-számhoz igazodó) volta e strófa két utolsó sorában:

Tizenegyre telik száma az raboknak,
Kik fölött az őrzők kardokat forgatnak,
Ha mi rezzenése történnék azoknak,
Lenne szakadása fejektől nyakoknak —

vagy a képes beszéd erőltetett volta ebben:

Az békesség — minthogy talán régen nyugszik —
Ime az Rákóczi Györgytől terhben esik,
S tőle nem reménlett háború születik,
Ferdinándra s reánk hada készítettik —

meg ebben (a rímtől sugalmazva):

De délceg erkölcsök mihelyt félre rügött,
Az egyenetlenség forralt olyan lúgot,
Kitől végre soknak füle jajra zúgott.

S csakis a rím kényszeríthet ki ily anti-költői eljárást, aminővel e versszak elvonttá tudákosítja a konkrétumot:

Kivett talléroknek ragyog szép rakása,
Egymáshoz üttetvén cseng az olvasása,
Érkezik az szemnek honnét csiklandása,
S az szünek is indul nem kevés vágyása.

*

A nemzetközi barokk-ízlésnek korántsem találjuk meg irodalmunkban minden változatát. Legkevésbé a bevezetőleg egyebek közt említett misztikus hajlandóságot, bár a látomás-költészet a XVII. század folyamán némileg újra éledni látszik, mire nézve az Ének az gazdagrul, Nyéki Vörös Mátyás egy költeménye, a Comico-Tragédia egy részlete, meg Szécsi János víziója csak így megemlítve tegyenek tanúságot.

Hiányzik a borzalmasnak, a kegyetlennek az a kultusza is, mi, mint említettük, Weisbach szerint szintén nem független érzéki emótiók keresé-

Ph. a. ...

sétől. Legfeljebb egy-egy ének a pokol kínjairól a Cantus Catholici-ban, vagy Kájoni Cantionaléjában volna idesorozható Annál inkább feltűnik elszigeteltségével Gyöngyösi Rózsakoszorúja. E nagy költemény (semmi esetre sem egészen eredeti műve költőjének) kiválóan képviseli irodalmunkban — mint már Riedl Frigyes felismerte — a barokknak azt a változatát, mely a borzalmasan fájdalmasnak legapróbb részletezésétől sem riad vissza. A református Gyöngyösi csak hajlott korában tért át katolikus hitre, s egyik kései műve az egész kötetnyi terjedelmű Rózsakoszorú. Három részében öt-öt „rózsát“ (éneket) köt benne koszorúba a mennyek királynéjának: az örvendezés, a keserűség, a mennyei dicsőség öt-öt rózsáját, s különösen a középsők teljesek a fájdalom megdöbbentő elképzelésével.

Gyöngyösi azonban, az antikizáló erotikus, most sem tagadja meg magát. Egy bevezető énekben — mintegy az „Én, aki hajdanta ifjú elmével“ mintájára visszatekint költészete eddigi tárgyaira, s szerét ejti, hogy még egyszer végigélvezzen egy sereg erotikus antik fabulát, mielőtt ez „üdvösebb útra“ indul, melyen lelki nyeresége sokkal nagyobb lesz. Jellemző antikizálással emlegeti itt Krisztust mint „mennyei Herkulest“, s Máriát az „igazi szűz Diánát“.

A „kín-halom“-ból, mit a Megváltónak, a „kínok férfá“-nak át kellett szenvednie, s mit szemléletre a költő kíméletlen verizmussal felidéz, hogy — Loyola lelki gyakorlatai szellemében — maga is átszenvedje, s vezekeljen az előtt, ki ő érte is feláldozta magát: legyen elég mutatóba ennyi, — s nem is a legszörnyűbb:

- | | |
|--|--|
| 1. Az keresztnek magos fala Hosszabban fúratott vala (Minthogy hozzá nem mérték). Mint szent lábai nyúlhattak: Az még oda nem húztattak, A fúrást el sem érték. | 4. Im, miként megszakadoztak, És egymástól eloszlottak Ízei az csontoknak: Oly részecske nincsen benne, Melly helyébül ki nem menne, Kénja miatt azoknak. |
| 2. Mert az sok kénos sebektül, Az inak is ő helyektül Hátrább zsugorodtanak: És az lábak is azokkal, Rövidbekké lettek sokkal, Mint azelőtt vóltanak. | 5. Vérben van talpig tetétül, Rajta lévő sok sebetül Gondold: mely kénban lehet? Fejét akárhová hajtsa És nyugodalmát óhajtsa: Könnyebbséget nem vehet. |
| 3. Azért hogy odaérnének, Azholott fúrást tevének, Megrövidült inai: Húzzák, vonják, nagy erővel, Azmég az fúrás helyével Megeggyeznek lábai, | 6. Ha azt bal felé ereszti, Az tövisnek elrekeszti Sértő fulánkja onnét: Ha bocsátja jobbja felé, Az akad ottan is belé: Nincs nyugalma sehonnét. |

Elég ebből ennyi! Nem kevésbé részletező a lelki fájdalom rajza sem, s van a mű második részében egy Mária-siralom is, mely már csak azért is figyelmet érdemel, mert a legrégibb magyar verstől kezdve (melyet ez év elején a Napkelet is ismertetett) egészen Gyöngyösiig nem ismerünk több verses Mária-siralmat. Mint idézetünkből is látható, költőnknek versformája is a „Stabat mater dolorosa“-éhoz igazodik.

De ne ily nyomasztó emlékek váljunk meg Gyöngyösi Istvántól. Van nekünk művében, kivált az „örvendezés“ és „dicsőség“ rózsái között valóban kedves szépségű szakaszok: anya és gyermeke viszonyában s jeleneteiben

bizonyos világi színezet ugyan, de a magyaros kedveskedése. Máriát, mennybemenetelekor, így fogadja, királyi székéből felkelve a Jézus:

Jójj el, mondván, én kedvesem,
Én galambom, szerelmesem,
Jójj el én édes Anyám!

A szent anya pedig

Mond végtére: óh melly szép vagy.
Gyönyörűséged óh melly nagy,
Én szerelmes magzatom!

Én már el sem bocsátalak
Élete életemnek:
Örökké veled maradok,
Áldlak és veled vigadok,
Öröme örömemnek.

A kis Jézus rajza, amint a pólyában fekszik; ragyogva játszó szemei, rózsás arca, piros, mosolygó ajka, kis kacsója, lábacska, — s amint a hideg jászolból édesanyja ölébe kívánczik: a barokk naivabb szépségei közé tartozik, akárcsak a betlehemes játékok ily kedves népiesítő szólamai a Jézuskáról: „Nincsen neki csizmácskája, Fázik az ő lábacska”. Úgyszintén a becéző szólóntatások e sorozata, mikkél a szűz Anya halmozza el a templomi bemutatásra induló kis Jézust:

Drága kincsem! szép Jézusom,
Gyöngyvirágom, Narcissusom,
Szívem gyönyörűsége!
Oh melly szép, óh melly kedves vagy!
Edességed is óh melly nagy,
Örömem tellyessége!

*

A barokk ízlés ismeretére nézve e fogyatékos vázlat inkább csak ki-mutatja, mintsem kitölti a hézagokat. A képet csak további tanulmányozás egészítheti ki, s akkor ez ízlésfaj meghonosodásának mértéke a képzelt-nél bizonyára sokkal nagyobbak fog bizonyulni. Helyesebb megvilágít-ásba fog akkor kerülni irodalmunk multjának némely, itt nem érintett jelensége is. Így különösen a XVIII. századvégi „deákosság” költészete, melyben alighanem szintúgy a barokknak egy újabb változatát fogja látni irodalomtörténetünk, mint az osztrákoké ugyane század jezsuita költőinek rokonjelleget, korábbi törekvéseiben. Ki fog derülni a jezsuiták nagy jelentősége ez ízlésfaj kezdeményezésében és felvirágoztatásában, mi pár-huzamosan halad az építészeti barokk hazai terjedésével. S jó másfél-százados kedveltségének végső évtizedeiben megérdemelt figyelmet fog ébreszteni rokokó-kihángzása is, Faluditól kezdve Csokonaiig, sőt Kazinezyig.

A régi magyar irodalom közönsége elfogadta a barokk némely válto-zatait. A nagy stílusból azt, mely saját forrása vidékén, a vallásos irodalom területén képződött ki és maradott meg: Pázmány Péterét. Az átlag-stílus-ból a bonyolult és túlterhelt mondatszöveg formáit: Rimay, Gyöngyösi és mások prózai modorát, le a XVIII. századvégi Kónyi János strázsa-mesterig, — valamint az antikizált szerelmes hős epikai típusát, s általa-ban az ürügyekkel leplezett erotikumot: Gyöngyösit. Mindezeknek ugyanis

voltak már hazai előzményei: Pázmány esetében a hitviták csaknem százados gyakorlata, Gyöngyösiében az előző század humanista törekvései, az általános deákos iskolázottság, s az erotikus érdeklődésnek az elnémitottságból táplálkozó és ürügyet örömet elfogadó mohósága. A cikornyás próza pedig egykorú törökös stílusokban is támogatóra található.

Ugyane közönség kevesebb érzéket tanúsított a misztikus lelkiség, s — mondjuk — a szent erotikum iránt; egészen érzéketlen maradt pedig a szent-hérosz költői eszményével — Zrínyi költeményével — szemben, mely az eredete szerint vallásos ihletű ízlési formát megkísérelte sértetlenül és megalkuvás nélkül érvényesíteni a világi jellegű történeti tárgy felfogásában.

Valami erős hajlam mutatkozik e jelenségekben a vallásos és világi elem merev szétválasztására minálunk. Később sem találjuk e két elem olynemű egybefoglalását, minőt Zrínyi éposza mutat. Feltűnő pl. a nyugati irodalmakhoz, kivált a némethez képest a vallásos elem hiánya a mi romanticizmusunkban, melyben az egy Eötvösön kívül jóformán csak Kölcsey Himnusza képviseli. Nem egymás áthatására, hanem hovatovább elkülönülésre törekedett nálunk e két elem, s a XVIII. századvégi felvilágosodással megindult a világi elem korlátlan uralomra törekvése a „nemzeti“ jegyében.

Horváth János.